

Пізнавальний простір сучасної лінгвістики: теми, ідеї, проблеми

УДК (81'42)+(81-13)

DOI: 10.26565/2227-1864-2021-88-01

Становлення О. О. Потебні як ученого в світлі наукової дискусії з П. О. Лавровським

Тетяна Вадимівна Радзієвська

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу загального мовознавства,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
(вул. М. Грушевського, 4, Київ-1, 01001, Україна)
e-mail: t.v.rad@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

У статті розглядається ситуація, що виникла в зв'язку з публікацією О. О. Потебнею його праці «Про міфічне значення деяких обрядів та вірувань» (1865), у якій вивчалася низка питань порівняльної міфології. Ця праця стала об'єктом критичного аналізу Петра Олексійовича Лавровського, професора Харківського університету й учителя О. О. Потебні, який опублікував у 1866 р. об'ємний критико-аналітичний текст (102 стор.) у жанрі розбору, що був типовим і традиційним для практики рецензування в межах наукового дискурсу XIX ст. Текст О. О. Потебні, що містить відповіді на критичні зауваження Лавровського і в потемнезнавстві отримав умовну назву «Відповідь», залишається в повному обсязі неопублікованим і зберігається як архівний документ. Ці три праці, з яких у статті розглядаються дві останні, утворюють текстологічну базу для аналізу дискусії «Потебня – Лавровський».

Розбір Лавровського відзначається деталізованим аналізом праці Потебні з використанням різноманітних джерел, пам'яток, праць з історії, культури, міфології різних народів, з порівняльного мовознавства. Основна увага Лавровського зосереджена на методологічному аспекті дослідження Потебні: його критичні зауваження спрямовані на методи й прийоми аналізу, зокрема на процедури, пов'язані зі встановленням тотожності або подібності міфологічних об'єктів. Показано, що у дискусії Потебня демонструє рівний статус зі своїм опонентом, його об'ємні коментарі в тексті «Відповіді» поєднуються з глибоким розумінням природи міфологічного простору та його об'єктів. Його наукова позиція позначена зрілими міркуваннями та високоінформативними відповідями опонентів.

У висновках стверджується, що дискусію «Потебня – Лавровський» слід розглядати як ситуацію методологічного конфлікту, типову для історії славистики XIX ст., яка водночас створює стимули для вироблення методологічних засад філологічної науки.

Ключові слова: О. О. Потебня, П. О. Лавровський, методологічний конфлікт, славистика у XIX ст., наукова дискусія

Радзиевская Т. В. Становление А. А. Потебни как ученого в свете дискуссии с П. А. Лавровским

В статье рассматривается ситуация, возникшая в связи с публикацией А. А. Потебней работы «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (1865), в которой изучался ряд вопросов сравнительной мифологии. Эта работа стала объектом анализа Петра Алексеевича Лавровского, профессора Харьковского университета и учителя А. А. Потебни, который в 1866 г. опубликовал объемный критико-аналитический текст (102 стр.) в жанре разбора, типичного и традиционного для практики рецензирования в рамках научного дискурса XIX ст. Текст Потебни, содержащий ответы на критические замечания Лавровского и получивший в потемневедении условное название «Ответ», остается неопубликованным в полном объеме и доступен как архивный документ. Эти три работы, из которых в статье рассматриваются две последние, образуют текстологическую базу для анализа дискуссии «Потебня – Лавровский».

Разбор Лавровского отличается детализированным анализом работы Потебни с использованием различных источников, памятников, трудов по истории, культуре, мифологии разных народов, сравнительному языкознанию. Основное внимание Лавровского сосредоточено на методологической стороне исследования Потебни: его критические замечания направлены на методы и приемы анализа, в частности, на процедуры, связанные с установлением отношений тождества и подобия между мифологическими объектами. Показано, что в дискуссии Потебня демонстрирует равный статус со своим оппонентом, его объемные комментарии в тексте «Ответа» сочетаются с глубоким пониманием природы мифологического пространства и его объектов. Его научная позиция отмечена зрелыми рассуждениями и высокоинформативными ответами оппоненту.

В выводах высказывается мысль о том, что дискуссию «Потебня – Лавровский» следует рассматривать как ситуацию методологического конфликта, типичную для истории славистики XIX ст., которая одновременно порождает стимулы для выработки методологических оснований филологической науки.

Ключевые слова: А. А. Потебня, П. А. Лавровский, методологический конфликт, славистика в XIX в., научная дискуссия

Tetiana Radzievska. O. O. Potebnja's scholar formation in the light of the discussion with P. O. Lavrovskij

The paper deals with the situation which emerged after the publication of O. O. Potebnja's (A. A. Potebnja's) work „On mythical significance of the rituals and the superstitions” (1865) where some problems of comparative mythological studies were examined. This work became an object of critical analysis accomplished by professor of Kharkov university P. O. Lavrovskij, Potebnja's teacher, who wrote and published (1866) a voluminous critical review text (102 pages) in the genre of razbor „an analytical book review” which represented the reviewing traditions of the academic discourse in XIX c. O. O. Potebnja's text which contains the replies to the critique of his teacher in the razbor remains as a whole still unpublished and is preserved as an archive document. In

Potebnja studies it is conventionally named „The reply”. So the textual base for the analysis of this discussion includes three texts, two last of which are under consideration in the paper.

The text of P. O. Lavrovskij's razbor is notable for its extremely detailed analysis of Potebnja's work with the use of rare sources, extra information from manuscripts, vocabularies, academic works on mythology, history and culture of different peoples, on linguistics and comparative studies. The text shows that P. O. Lavrovskij's attention is directed mainly to the methodological aspect of Potebnja's research: his critical remarks cover almost all methods of analysis, especially, the procedures dealing with establishment of identity or similarity of the mythical objects. Discussing with P. O. Lavrovskij O. O. Potebnja demonstrates an equal status to his opponent, his vast commentaries in the text of „The reply” correspond to the deep understanding of the nature of mythical space. His position in this textual discussion is marked by maturity of considerations and highly informative answers to his opponent.

The author comes to the conclusion that the discussion represents the situation of methodological conflict, typical for the history of Slavic studies in XIX c., which nevertheless creates stimuli for elaborating methodological foundations in philological science.

Key words: O. O. Potebnja, P. O. Lavrovskij, methodological conflict, Slavic studies in XIX c., academic discussion

Метою статті є висвітлення питання щодо професійного становлення Олександра Опанасовича Потебні як ученого світового рівня в процесі наукової дискусії з Петром Олексійовичем Лавровським, його учителем і наставником. Дискусія з П. О. Лавровським періоду 1865–1866 років виникла, як відомо, у зв'язку з виходом праці О. О. Потебні «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» – наукового дослідження, яке молодий вчений планував представити на розгляд науковій спільноті з перспективою отримання докторського ступеня. Але для того аби наблизитися до розуміння цієї ситуації, необхідно врахувати її загальний контекст, зумовлений боротьбою ідей та підходів, дискурсивними реаліями XIX ст. Ця дискусія, з одного боку, несе на собі відбиток однієї з основних ліній у розвитку філологічної науки XIX ст. – утвердження її методологічних засад, а з другого боку, позначена особливостями наукового дискурсу XIX ст.

Тогочасна практика, пов'язана з отриманням наукового ступеня, не була ідентичною сучасній. Здобувач мав опублікувати своє наукове дослідження і, якщо в нього був намір представити його на здобуття наукового ступеня, дослідження мало отримати кваліфіковану оцінку й аналіз з боку наукової спільноти, часто в особі членів Імператорської Академії наук. Для цього одному з авторитетних учених, переважно зі спеціалізацією в тій самій підгалузі науки, дослідження надавалося для ретельного аналізу, який об'єктивувався у вигляді тексту, що мав назву «розбір». Тексти розборів XIX ст. значно відрізнялися від жанру сучасної рецензії на наукову монографію чи збірник у фаховому виданні, відрізнялися вони і від жанру відгуку офіційного опонента на захисті дисертації. Розбори XIX ст. у царині історико-філологічних студій, які створювалися такими відомими вченими, як Ф. І. Буслаєв, І. І. Срезневський, П. Ф. Фортунатов, В. М. Щепкін, О. І. Соболевський, О. Ф. Бичков, В. Ягич, О. О. Шахматов, М. І. Сухомлінов, Ю. Ф. Карський та ін., являли собою об'ємні критико-аналітичні тексти, зазвичай від 30 до 100–120 сторінок, які містили деталізований, часто буквально посторінковий, аналіз усіх аспектів рецензованого дослідження. У XIX ст. вони публікувалися як окрема наукова праця у

періодичному науковому виданні або входили до складу збірок наукових розборів (докладніше про практику науково-критичної діяльності в межах історико-філологічного дискурсу XIX ст. див. [5]).

Рецензентом наукової праці О. О. Потебні став П. О. Лавровський, учень І. І. Срезневського, професор Харківського університету, філолог широкої спеціалізації з енциклопедичними знаннями та ерудицією. У період навчання Потебні в Харківському університеті Лавровський викладав переважно більшість славистичних дисциплін, він помітив і відзначив Потебню як талановитого студента та сприяв його професійному розвитку. Прихильне ставлення Лавровського до Потебні зберігалось і після закінчення університету, саме йому належала ініціатива залучення Потебні до інтенсивної наукової роботи, саме в ньому він бачив перспективного молодого вченого. Про це писав сам Потебня у часто цитованому автобіографічному листі (т. зв. «автобіографії», яка була написана для довідкового видання, що готував у 1890 році О. М. Пипін). Див. фрагменти з нього: «Я через П. Лавровского познакомился с грамматикой Миклошича, трудами Караджича»; «Благодаря П. Лавровскому, я стал заниматься славянским языкознанием и оставлен при университете <...>» (цит. за: [6, с. 339]). Тому з огляду на історію їх професійних стосунків природним було очікувати позитивного ставлення Лавровського до нової розвідки свого учня. Проте розбір Лавровського, який був опублікований у 1866 р., виявився настільки критичним, що перспектива проведення диспуту з праці Потебні (у сучасній термінології – захисту дисертації) відпала сама собою.

Як зазначала у своїй книзі «Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності» В. Ю. Франчук, «гостра критика П. О. Лавровського на самому початку наукової діяльності боляче вразила Потебню» [6, с. 143], він був змушений «відкласти» свій намір щодо отримання докторського ступеня, однак у продовження дискусії з Лавровським написав об'ємний текст, у якому виклав свої спостереження, коментарі, думки у відповідь на висловлене його рецензентом, звичайно, з метою роз'яснення своєї позиції в тому чи іншому питанні. Цей текст у потебнезнавстві отримав умовну назву «Відповідь». Він не публікувався за життя О. О. Потебні (він зберігається в архіві вченого в ЦДІА України), а

деякі його фрагменти побачили світ уже в наш час завдяки зусиллям В. Ю. Франчук [3].

Таким чином, матеріалом для вивчення зазначеної наукової дискусії як важливого складника розвитку історико-філологічної думки XIX ст. є триада текстів: 1) текст праці О. О. Потебні «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий», опублікований у трьох випусках «Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете» – періодичного видання, редактором якого був О. М. Бодянский [2], 2) розбір цієї праці П. О. Лавровським [1] і 3) текст т. зв. «Відповіді» Потебні [4], з яких два останні – з огляду на їх критико-аналітичну спрямованість – становлять особливий інтерес і, власне, створюють контекст наукової дискусії. Ми звернемося до них під кутом зору питання про професійне становлення О. О. Потебні.

Розбір Лавровського, опублікований у тому самому періодичному виданні через рік після публікації Потебні, є доволі місткою критико-аналітичною працею, що налічує 102 сторінки тексту, в якому чільне місце належить загальним питанням методології науки. Варто зазначити, що в його публікаційній назві праця Потебні позначена з елементом варіативності: якщо в рецензованій монографії Потебні фігурує словосполучення *обрядов и поверий*, то при публікації розбору Лавровського воно перетворюється на *поверий и обрядов* (ця заміна ніяк не впливає на зміст і видається, що вона виникла випадково). За своєю структурою розбір Лавровського складається з двох частин: у першій чимало місця відведено характеристиці стану історико-філологічних студій та їх основної методологічної бази, у другій – подається деталізований аналіз дослідження Потебні у відповідності до структури викладу в ньому.

Важливо підкреслити, що, звертаючись у першій частині до науково-методологічних засад історико-філологічних студій, Лавровський не лише відображає власну дослідницьку позицію, свої переконання, він «трансляє» (не без певного пафосу) панівні в науці того періоду погляди на завдання й методи аналізу. На його переконання, лише науковий метод, його використання при аналізі матеріалу є запорукою отримання серйозних і достовірних результатів у пошуковій діяльності: «лишь исторический метод в состоянии вывести пытливым ум из того, поистине, хаоса на светлую и торную дорогу, и его-то признаем мы безусловно необходимым в нашей едва зачинающейся науке» [1, с. 4]. Лавровський докладно висвітлює функціональні та сутнісні характеристики методу (в його термінології – «приема»), завдяки яким створюється формат наукової діяльності та вибудовуються критерії, які дозволяють відмежовувати науку від

«ненауки». Він підкреслює, що лише застосування наукового методу дає можливість уникнути довільності, суб'єктивності, необґрунтованості в поясненнях та забезпечує істинність отриманих результатів. Розглядаючи місце порівняльного мовознавства в науці XIX ст., Лавровський зазначає: «Языкознание, при помощи сравнительного метода, несколько десятков лет назад успело выйти из того униженного состояния, в котором не редко служило оно предметом произвольных сближений, затейливых сравнений, а подчас и фантастических выводов, и оградившись определенными законами, поднялось и развилось в науку, дошедшую в последнее время до степени замечательной точности» [1, с. 5]. Тому діяльність у полі науки потребує, на його думку, «строжайшей осмотрительности, неуклонного выполнения раскрытых законов» [1, с. 6], а «малейшее нарушение звуковых законов, самая ничтожная натяжка в сближениях и сравнениях неминуемо отразятся в ложном выводе» [1, с. 6]. Він підкреслює, що сила методу полягає в розумному поєднанні історичного і мовознавчого підходу.

Представляючи в розборі свій загальний погляд на рецензовану монографію, Лавровський бачить у ній, передовсім, вади методологічного типу, суб'єктивізм та довільність при роботі з мовним матеріалом, що не може привести до успішного пошуку істини. Він вважає висновки Потебні поспішливими [1, с. 36], оскільки той спирається лише на сучасні залишки міфів, не досліджуючи їх у діахронічному плані.

Таким чином, у своєму розборі Лавровський подає критичний аналіз праці Потебні з точки зору її методології, засобів проведення наукового дослідження та відповідності вимогам науки XIX ст. Основний недолік він убачає в логіці дослідження та процедурах аналізу. Разом із тим у тексті Лавровського знаходимо й пояснення, чому він звертає таку (можливо, гіпертрофовану, з сучасної точки зору) увагу на питання наукової методології. І в першій, і в другій частинах розбору міститься чимало нотаток про те, що порівняльна міфологія – сфера дослідження Потебні – це молода наукова галузь, яка перебуває в стані свого становлення. Саме ця обставина, на думку Лавровського, зумовлює необхідність особливо прискіпливого й ґрунтового підходу до матеріалу, потребує особливої відповідальності від дослідника і, так би мовити, позбавляє права на помилку. Ця обставина в міркуваннях Лавровського стає ключовою при аналізі конкретного міфологічного матеріалу, якому присвячена основна частина розбору.

Дискутуючи з Потебнею з приводу його інтерпретації різноманітних міфологічних істот та об'єктів (*плуг, каша, хлеб, бадняк, ворона, Баба-Яга, Гольда, кощей, змей, петух, солнце, туча, снег* та ін.), Лавровський у кожному окремому випадку наводить розгорнуту аргументацію, відстоюючи свій погляд, своє трактування того чи іншого об'єкта. Ця аргументація будується на врахуванні

наукових фактів із різних сфер знань – історії релігії, міфології, історії та культури різних народів, джерелознавства, текстології, мовознавства і створює переконливу картину. Прицільна увага рецензента в ході аналізу конкретного матеріалу спрямована на коректність виконання процедур встановлення подібності чи тотожності об'єктів міфологічного простору. Надскладний характер цих операцій, на його думку, вимагає від дослідника максимальної об'єктивності, аргументації, яка не завжди в рецензованій праці його задовольняла. Так, з приводу аналізу міфологічного об'єкта *месяц* він зазначає: «Какое же это сравнение? Весьма неудобное для г. Потебни: месяц сравнивается ни более, ни менее, как с девицей. А между тем подобные сравнения служат для автора вообще самым прочным основанием для выводов; на них основано и все сочинение „О некоторых символах в славянской поэзии“. Но здесь он отстраняется от него прочь, потому что необходимо вытянуть месяц в мужья солнцу, чтобы тем самым сделать солнце женщиной» [1, с. 87–88].

Певний градус цій дискусії додавали численні експресивні засоби, що реалізували відкрити апеляцію до адресата, емоційні вислови з повторами, емфазою, акцентним виділенням тощо: «Завидная, поистине, способность обращать все с легкостью по усмотрению!» [1, с. 51]. «Возможно ли так легко относиться к современной запутанности народных поверий и суеверий?» [1, с. 58]. «Какой это хорватский обычай, соответствующий дзедовой неделе? Зачем г. Потебня это скрыл?» [1, с. 73].

Текст «Відповіді», який у передрукованому вигляді містить 51 сторінку (ми користувалися її екземпляром з архіву В. Ю. Франчук), включає розгорнуті, об'ємні міркування Потебні щодо зауважень Лавровського. Вони відзначаються ґрунтовністю, охопленням значного емпіричного та джерельного матеріалу, використанням даних зі словників та праць іноземних дослідників, що показує виняткову обізнаність автора з науковою літературою, енциклопедизм його знань, власне те, що виділяло Потебню серед дослідників його покоління. Так, відповідаючи на зауваження Лавровського щодо слова *плуг* (*плуга*) у вислові *кликати плугу*, Потебня наводить [4, с. 1] фрагменти з наказу Філарета Никону, з грамоти Рафа Всеволозького, з грамоти Олексія Михайловича та ще 5 фрагментів (усього 8 фрагментів ілюстративного матеріалу), де представлено форми *плуг* (*плуга*), а не форма *плут*, на чому наполягав Лавровський. І певнено стверджує: «Т в спорном слове встречается один раз на семь раз с г, при том в грамоте, написанной позже прочих. Пока рецензент не покажет смысла понимания *плуту*,

я буду считать эту *плуту* за не стоящую внимания описку писца или недосмотр издателей» [4, с. 2].

Розглядаючи питання про слово *бадняк*, Потебня подає докладну аргументацію на двох з половиною сторінках, детально вказуючи ті одиниці з різних мов і діалектів, які мають відношення до цієї лексеми. Так само, зі значною деталізацією й зануренням у нюанси питання, він розгортає свої відповіді на інші зауваження, зроблені Лавровським. Залучений ним матеріал у цих фрагментах «Відповіді» справляє враження високого професіоналізму. Потебня демонструє широку обізнаність у сучасній йому науковій літературі, згадує праці В. І. Даля, Ф. І. Буслаєва, О. Ф. Гільфердінга, А. Куна, Ф. Боппа, Ф. Миклошича, А. Шлейхера, Г. Курциуса, О. Х. Востокова, В. Караджича, Й. Юнгмана.

Крім знання фактичного матеріалу, емпіричного фактажу, текстових джерел, Потебня у «Відповіді» демонструє глибоке розуміння мислення, свідомості, світосприйняття людини на тих етапах доісторичного розвитку, які супроводжувалися створенням міфології, міфологічних уявлень, архаїчних концептів. Пор.: «В основании изоморфизма лежит научная истина своего времени. Обративши внимание на то, что, по мнению современных путешественников, расстояние между цивилизованным человеком и дикарем больше, чем кажется биологам, чем между дикарем и животным, мы поймем, как мог этот дикарь представлять животных существами, совершенно равными себе. Мало того, он должен был ставить их выше себя, если представлял себе силы природы живыми, власть коих тяготела над ним. Человек вступает в историю с очень скромным мнением о себе и не может иметь иного, потому что на той стадии, на которой он находится, животные действительно имеют перед ним многие преимущества. Но тем самым, что такое мнение могло быть составлено, что оно справедливо, доказывает высокое назначение человека» [4, с. 50]. Ці думки перегукуються з ідеями структурної антропології, яку розбудовував значно пізніше, у середині ХХ ст., К. Леві-Стросс.

Говорячи про особливості мовленнєвої поведінки Потебні в ході його дискусії з Лавровським, слід підкреслити, що він виявляє себе як досвідчений полеміст, який у своїй відповіді на те чи інше зауваження розгортає свої міркування, обґрунтування, коментарі не лише у формі роз'яснення своєї позиції, виправдовування себе, а й у формі «контрнаступу», звертаючи увагу на можливість виведення хибних імплікацій, висновків сумнівного характеру з того, що висловив Лавровський. Так, як джерело алогізмів тлумачить Потебня висловлення свого рецензента про те, що «общие основные мифы могут быть добыты не иначе, как постепенным обобщением частных фактов <...>, возведением современных перепутанных, по возможности, к древнейшему и простейшему виду» [1, с. 6], і, знову повертаючись до цих тез в кінці тексту «Відповіді» та

розгортаючи свою контраргументацію, зазначає: «Следовательно, когда будет закончено уяснение общих основных мифов, то это будет сделано не все, и это уяснение никоим образом не будет предварительным. Что ж нам больше останется делать, когда вся современная перепутанность будет, по возможности, возведена к древнейшему и чистейшему виду?», після чого переходить до критичного аналізу тези Лавровського про те, що «предварительное уяснение неразлучно с возведением современной перепутанности и проч.» [4, с. 49]. На його думку воно містить ідею про альтернативність шляхів наукового пошуку: «Одно из двух: рецензент должен отказаться или от мысли о необходимости предварительного уяснения мифов, или от неразлучности такого уяснения с возведением современной науки и т. д.» [4, с. 49].

У розпалі полеміки Потебня звинувачує рецензента в суб'єктивності, оформлюючи свою думку, утім, у вигляді загального судження: «Не мешало бы людям, столь щедрым на укоры другим, помнить, что наука не книга, на страницу которой можно сослаться; что ссылаясь на научность или ненаучность известного положения, сплошь да рядом человек высказывает только личные мнения, окружая их поддельным ореолом научности» [4, с.10]. Слова про «поддельный ореол ненаучности» можна тлумачити лише як вияв особистісного погляду на ситуацію, викликаного надмірною критикою Лавровського, та пояснити віддаленістю від наукових «баталій», пов'язаних із відстоюванням засад наукового аналізу і (ширше) наукового пізнання, які супроводжували розвиток історико-філологічних студій впродовж усього XIX ст.

Загалом, якщо поглянути на науковий діалог Потебні з Лавровським з позицій сучасної мовознавчої науки, що у XX ст. пройшла шлях інтенсивного розвитку з виробленням стандартів наукового мовлення та увагою до термінології, чітко проступає усвідомлення того, що його зміст та стилістика детерміновані «історичним фактором», а саме періодом, коли відбувалося **становлення** нового наукового напрямку (згадаймо вислів Лавровського про «едва зачинающуюся науку»), коли термінологія відзначалася неусталеністю, наукові поняття були розмитими, а щодо реалізації процедур аналізу в сфері історико-філологічних студій спостерігалися значні коливання. Серед діячів на ниві науки не було єдності й однозначного розуміння дихотомії «науковість – ненауковість». Все це здатне було породжувати як критику поглядів та висловлювань своїх колег, так і численні непорозуміння в рамках наукового спілкування.

Розглядаючи в цьому контексті стиль викладу Лавровського в розборі, не можна не

побачити в ньому елементи негативізму, того, що прийнято називати мовною агресією (саркастичні питання, в тому числі риторичні, словесні випадки, різкі, уїдливі висловлення, нападки та уколи). Відповідаючи своєму рецензентові, Потебня, принаймні частково, діє в рамках тієї самої стилістики (це стосується, передусім, перших сторінок «Відповіді», тональність якої далі стає спокійнішою), що, з погляду наукової етики, звичайно, не виглядає нормативним, проте чітко виявляє позицію Потебні, який «на рівних» дискутує зі своїм учителем. Наведемо кілька таких прикладів: «Мне нужно было не доказывать средство этих слов между собою, как это показалось рецензенту, который напрасно тратит сокровища своей учености для доказательства <...>. Это рецензент не понял, но не по моей вине. Странно, как это он хоть вкратце не выставил на вид охраняемых им неопытных умов того, что я сравниваю по звукам» [4, с. 39]. «По видимому, рецензент думает, что если он сам чего знает, то и филология не знает» [4, с. 41]. «Относительно слова *кокот* рецензент говорит, что <...>. Здесь опять он под славянскою филологиєю разумеет, вероятно, себя» [4, с. 47]. Реагуючи на зауваження Лавровського щодо коректності процедур порівняння та встановлення подібності, Потебня пише: «Способ это не мой. Он принадлежит языкознанию, которое вообще имеет один только способ доказывать, именно аналогию, которое может только приближаться к несомненности, увеличивая вероятность» [4, с. 34].

Розглядаючи питання щодо становлення Потебні як ученого, важливо звернути увагу на його висловлення у «Відповіді», які відображають його рефлексію, з одного боку, щодо загальних принципів поведінки в рамках наукового дискурсу, а з другого боку, щодо логіко-епістемічних засад наукового пізнання. З огляду на ситуацію 60-х рр. XIX ст. у філології, яка лише розбудовувала свої засади, виробляла певні норми, стандарти, підходи, дискурсивні правила взаємодії, будь-які кроки в цьому напрямі вимагали від дослідника – учасника наукового дискурсу – певних додаткових зусиль. Ситуація дискусії містила в собі стимул для актуалізації подібної тематики, яка стосувалася загальнометодологічних принципів, їх вербалізації та артикулювання, загалом рефлексії щодо процедур аналізу. У цьому контексті особливої цінності набувають будь-які висловлення, що відбивають зусилля в цьому напрямі. Так, розуміння Потебнею завдань критики як складника наукового дискурсу розкриває таке висловлення: «Критик не есть уголовный следователь, одно из основных правил критики „толковать сомнительное место в лучшую, а не в худшую для автора сторону для пользы науки, а не для унижения чужого самолюбия”» [4, с. 4]. Його позицію тут висвітлює ключове словосполучення «для пользы науки» та ідея пошуку взаєморозуміння між автором та критиком, що значно відрізняється від позиції толерантності.

Характер досліджуваного Потебнею міфологічного матеріалу в його монографії «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» закономірно породжує питання про ступінь достовірності наукових тверджень, інакше кажучи, про відтінки епістемічних модальностей, якими позначені його умовиводи й твердження. Зауваження Лавровського в його розборі також значною мірою спрямовані на уточнення модального статусу цих тверджень. Відповідаючи на них, Потебня подає своє розуміння епістемічного статусу тієї інформації, яка міститься в його твердженнях: «Где дело не решено, там лишь место догадке» [4, с. 28]. «Достоверности здесь нет, вероятность есть» [4, с. 34]. Його твердження у «Відповіді» про те, що «Достоверность языкознания есть достоверность всех наблюдательных наук» [4, с. 34], відбиває природний для XIX ст. погляд на мовознавчу науку.

Таким чином, стислий аналіз матеріалів дискусії «Потебня – Лавровський» дає можливість побачити особливості мислення обох учених, їх творчі індивідуальності, риси мовленнєвої поведінки в межах наукового дискурсу і, зрештою, створює картину, яка позначена реаліями наукового життя 60-х років XIX ст. та позбавлена схематизації. Становлення Потебні як ученого проходило на тлі становлення історико-філологічних студій, вироблення критеріїв аналізу, боротьби за науковий метод. Пафос відстоювання «методологічної парадигми» та наукових засад філологічної науки, рівень якої на вітчизняних теренах відставав від західно-європейської, передовсім, німецької науки, властивий багатьом працям сучасників Потебні (див., напр., критичні розбори Ватрослава Ягича). Властивий він і Лавровському: головне, на що він звертає увагу в своєму розборі, – це прийоми аналізу, їх коректне застосування, правильність виконання конкретних аналітичних процедур, тобто методологічний аспект проведення дослідження. Саме у коректному застосуванні методики аналізу вбачалась відповідність критерію

«справжньої» науки та найвищий рівень професійної діяльності дослідника – на відміну від поширених на той час аматорських і дилетантських спроб описувати й тлумачити науковий фактаж. Надмірна строгість та прискіпливість Лавровського в його зауваженнях, якщо дивитися на цю дискусію з позицій сучасної науки, це не що інше, як превентивні дії, які могли б уберегти учня від наближення до тонкої межі, яка розділяла, на думку Лавровського, площину наукових досліджень і площину провінційно-аматорських побудов.

Потебня в дискусії виявляє себе як досвідчений філолог широкого гуманітарного діапазону, який, будучи обмеженим у цій ситуації рамками ролі учня, молодшого колеги, можливо, дисертанта, що відповідає на зауваження свого опонента, своїми відповідями фактично «розсуває» ці рамки. Його відповіді на зауваження, що відображають прагнення максимального заглиблення в досліджуваний матеріал, містять роз'яснення своєї позиції, додаткову інформацію, яка не була експліцитно виражена в рецензованій монографії, що у деяких випадках призводило до непорозуміння. Крім того, у них знаходимо виявлення алогізмів у доводах самого рецензента та доведення хибності певних його тверджень. Саме тому діалогічний дискурс, створений текстами Потебні та Лавровського, відображає повноцінну наукову дискусію, в якій обидва її учасники виступають «на рівних»: і Лавровський веде полеміку, що супроводжується глибоким і серйозним аналізом праці Потебні, і Потебня в тексті своєї «Відповіді» показує себе як сформований зрілий дослідник, що пропонує аргументовану інтерпретацію досліджуваного матеріалу.

Підсумовуючи цей стислий розгляд матеріалів дискусії «Потебня – Лавровський», зазначимо, що дискусія потребує поглибленого вивчення з охопленням конкретного матеріалу, представленого в текстах. Воно необхідне з огляду на завдання історії слов'янознавства, історії становлення філологічної науки в контексті розвитку й боротьби філософських та культурологічних ідей. У цьому може бути одна з перспектив подальших пошуків у цьому напрямі.

Література

1. Лавровский П. А. Разбор исследования «О мифическом значении некоторых поверий и обрядов. Сочинение А. Потебни. Москва, 1865 г.». *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*. 1866. Кн. 2. С. 1–102.
2. Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*. 1865. Кн. 2. С.1–84. Кн. 3. С.85–232. Кн. 4. С. 233–310.
3. Потебня О. О. «Ответ» О. О. Потебні рецензентів його докторської дисертації. Фрагменти // Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 345–349.
4. Потебня О. О. «Ответ». Рукопис // ЦДІА України. Ф. 2045. Оп. 1. Арк. 2.

5. Радзівська Т. В. Критико-аналітичний компонент у дискурсі історико-філологічних студій в період його становлення: до характеристики текстотипу розбору // Радзівська Т. В. Дискурсивні простори: історико-лінгвістичний вимір: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2018. С. 6–21.
6. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.

References

1. Lavrovskij P. A. (1866) Razbor issledovanija «O mificheskom znachenii nekotoryh poverij i obrjadov. Sochinenie A. Potebni. Moskva, 1865g.». *Chtenija v Imperatorskom obshhestve istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom universitete*, 2, 1–102. [in Russian].
2. Potebnja A. A. (1865) O mificheskom znachenii nekotoryh obrjadov i poverij. *Chtenija v Imperatorskom obshhestve istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom universitete*, 2, 1–84; 3, 85–232; 4, 233–310. [in Russian].
3. Potebnja O. O. (2012) «Otvety» O. O. Potebni recenzentovi joho doctors`koyi dysertacziyi. *Fragmenty // Franchuk V. Yu. Oleksandr Opanasovich Potebnya. Storinki zhittya i naukovoyi diyalnosti*. Kyiv: Vydavnychij dim Dmytra Burago, 345–349. [in Russian].
4. Potebnja O. O. «Otvety». *Rukopys // CZDIA Ukrainy. F. 2045. Op. 1. Ark. 2*. [in Russian].
5. Radziievska T. V. (2018) Krytyko-analitychnyj component u dyskursi istoryko-filologichnyh studij v period jogo stanovlennya: do harakterystyky tekstotypu rozboru // Radziievska T. V. *Dyskursyvni prostory: istoriko-lingvistychnyi vymir*. Kyiv: Inf.-an. agentstvo, 6–21. [in Ukrainian].
6. Franchuk V. Yu. (2012) Oleksandr Opanasovich Potebnya. *Storinki zhittya i naukovoyi diyalnosti*. Kyiv: Vydavnychij dim Dmytra Burago, 376 s. [in Ukrainian].

Радзиевская Татьяна Вадимовна, доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела общего языкознания, Институт языковедения им. А. А. Потебни НАН Украины (ул. М. Грушевского, 4, Киев-1, 01001, Украина); e-mail: t.v.rad@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>

Tetiana Radziievska, Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher, Department of General Linguistics, O. O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine (4 Grushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine); e-mail: t.v.rad@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2871-2395>